

Prohászka Ottokár és Bangha Béla egyházképe

[© Orvos Levente 2008 | orvosl.hu]

Az utóbbi évek elmélyült munkájának köszönhetően ma már igen jól dokumentált Prohászka Ottokár élete és műve. Jóval kevésbé tisztázott viszont a katolikus megújulás másik vezéralakjának szerepe, felfogása, motivációi stb. Az alábbiakban így a túlnyomórészt föltáratlan Bangha nézeteinek ismertetésére nagyobb súlyt fektetek.

Prohászka, Bangha és a küzdő egyház

Nemeshegyi Péter *Megemlékezés P. Bangháról* című írásában két hatást nevesít, amelyek döntően közrejátszottak Bangha Béla személyiség-fejlődésében: *Szent Ignác katonás lelkiségét és a pápahűséget*. Értelemszerűen mindkettőben lényeges szerepet kap a jezsuita nevelés. Prohászka szintén sokat köszönhet a jezsuitáknak, ennél fogva kettenük egyházképének közös vonását az ignáci lelkiség szolgáltathatta. Nemeshegyi kimutatja¹, hogy Bangha katonás, hódító beállítottsága nem egyedi és főként nem deformitás – Szent Ignác lelki-gyakorlatos könyvének lapjain ugyanis megjelenik a Gárdonyi Máté katolikus pap-történész szerint eltorzított² *ecclesia militans* kép csaknem hiánytalan terminológiája. A jezsuiták negyedik szerzetesi fogadalmára visszavezethető Róma iránti nagyfokú lojalitás lenne a másik Nemeshegyi által említett hatás. A IX. és XII. Pius pápák közötti időszak egyházpolitikája elsődlegesen a támadásokkal szembeni védekezést, illetőleg a hitletétemény megerősítését célozta, így egy pápa hű jezsuita gondolkodása sem mutathatott ettől a felfogástól lényegesen eltérő vonásokat.

Gergely Jenő is tárgyilagosan nyilatkozik Bangháról. Még az életrajzíró Nyisztor Zoltán túlzásaira is figyelmeztet, aki véleménye szerint „egy kicsit «militánsra» [...] rajzolta Bangha páter portréját”³. Nyisztor sarkításának háttere megismerhető *Ötven esztendő*⁴ című kötetéből, melyben a századelő katolikus megújulásának kiemelkedő személyiségeiről csoportosítva emlékezik. Gergely

-
- 1 Nemeshegyi, P., S.J., „Megemlékezés P. Bangháról” in *Távlatok* 42 (1998/4), 668.
  - 2 Vö. Gárdonyi, M., „Egyházképek a XX. századi Magyarországon” in *A kölcsönösség struktúrái* (ed. Glózer, R., Mártonffy, M., Szöllősy, Á.), Bp., 2002, 15.
  - 3 Gergely, J., *A katolikus egyház története Magyarországon (1919-1945)*, Pannonica, hn., 1999., 239.
  - 4 Nyisztor, Z., *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújulása*, Bécs, 1962.

mevlátása⁵, miszerint Nyisztor a „hódítókat” tartotta legnagyobbra, helytállónak tűnik. Ebbe a kategóriába sorolta Prohászka és Bangha mellett egyébként a harcosnak semmi esetre sem nevezhető Tóth Tihamért és Schütz Antalt is. Nyisztor szemében tehát előkelő pozíciót jelentett „hódítónak” lenni, – következésképp Gergelynek igaza van abban, hogy Bangha nem „vérbeli harcos”, mint inkább „fáradhatatlan szervező, fáradhatatlan hitszónok és igen termékeny író”⁶ volt. A militáns kifejezést tovább árnyalja Szekfű Gyula, akire Gergely hivatkozik. Gárdonyi értelmezésével szemben, aki az úgynevezett „konzervatív katolicizmus” működéséből szinte csak a horizontális, politikai vonatkozásokat veszi észre, Gergely Szekfűt idézve kijelenti, hogy Bangha „«hódító munkája» az egyházból indult és egyházas is maradt”⁷.

Közéleti kereszténység

Bangha politikai szerepvállalásának, sőt egész munkásságának, beállítottságának elbírálásához elengedhetetlenül szükséges tudni, hogy Prohászka több szempontból is közel állt hozzá. Először mint mestere – ezt a páter a püspök temetése után megjelent írásában szó szerint megvallotta⁸ –, másodsor mint, „aki nemcsak teljesen a jezsuiták tanítványa volt, hanem meglelt férfikoráig folyton azon tűnődött, hogy maga is ne lépjen-e be a jezsuitarendbe”⁹, harmadszor pedig, mint „tipikusan római lélek”¹⁰ számíthatott Bangha nagyrabecsülésére. Írásaikat összehasonlítva szinte alig akadt kérdés, amelyben Bangha ne tekintett volna feltétlen bizalommal Prohászka-ra és ne követte volna. A közöttük fennálló marginális nézetkülönbség inkább különböző alaptermészetükből fakadt és bizonyos módszertani, stiláris kérdésekre szorítkozott. Természetes tehát, hogy Prohászka mellett már 1921-ben ő is szóvateszi a kereszténynek nevezett kurzus visszasságait – kiváltképp a keresztény és nemzeti fogalmak tisztázatlan használatát, a sovinizmust és a „fajkereszténység” abszurditását¹¹. A páter Prohászka-val egyetért abban is, hogy az 1919-es vörösterorra nem lehet méltó válasz a fehérterror. Pozitív meg-alapozásra, keresztény, katolikus újjáépítésre van szükség.¹²

Itt kell érintenünk P. Bangha antijudaizmusát. Ebben a kérdésben szintén Prohászka-t követte. A témát egy másik írásomban már áttekintettem¹³, itt elég annyit közölni, hogy Bangha az „újpogány” fajelmélet ellen éppoly keményen fellépett, mint amilyen kérlelhetetlen volt a keresztényellenes irányzatokkal szemben – erre Nemes-

5 Gergely, J., im., 236.

6 Gergely, J., im., 239.

7 Gergely, J., im., 239.

8 Vö. *Bangha Béla összegyűjtött munkái* (ed. Biró, B. – a továbbiakban: BBÖM), I-XXX., Bp., 1942, XXIII., 483.

9 BBÖM, XXIII., 466-467.

10 BBÖM, XXIII., 467.

11 BBÖM, XXVIII., 260. 263. Vö. Gergely, J., im., 242.

12 BBÖM, XXVIII., 182. k. POÖM, IX., 261-62.

13 Orvos, L., „Bangha Béla (1880-1940)” in *Miles Christi*, VIII/I., 38-55.

hegyi Péter is rámutat¹⁴. Gergely Jenő Bangha *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*¹⁵ című egyik legtöbbet bírált művét elemezve túllép a marxista beidegződéseken és Szekfű Gyula *Három nemzedékével* állítja azt párhuzamba. Véleménye szerint a zsidó nagytőke kritikája „objektív okokból” jelenik meg benne, a konzervatív cselekvési terv tagadhatatlan „antiszemita [helyesen: antijudaista – O.L.] felhangja” pedig „nem faji argumentációkkal, hanem történeti és valláserkölcsei érvekkel fogalmazódott meg”¹⁶.

Prohászka szintén nem volt a fajelmélet híve, de ezzel itt nem foglalkozunk, mivel az utóbbi évek kutatásai ezt a kérdést már több szempontból feldolgozták.

Banghára visszatérve, túlzottan közéleti síkra összpontosító tevékenysége miatt életében is érték bírálatok egyháziak részéről¹⁷. Mint mondja: „egyesek a közélet irányítására célzó minden törekvést azon a címen utasítanak vissza, hogy az egyháznak csak belső, lelki fegyverekkel kell küzdenie”¹⁸. E nézettel szemben megfogalmazott gondolatai a Hittani Kongregáció *Katolikusok részvétele és magatartása a politikai életben* című dokumentumának (2003) érveit és szellemét tükrözik¹⁹. A politikai szerepvállalást sürgetve ugyanakkor a hatályos Egyházi Törvénykönyv 287. kánonjával teljes összhangban von éles határvonalat „önző, kicsinyes, földies célú, szétválasztó és gyűlöletes politika” valamint „Krisztus politikája között”²⁰, s egyértelműen ez utóbbit tartja követendő útnak. A közéleti munka különben nemcsak az egyházi életre gyakorolt termékenyítő hatást, hanem a páter meglátása szerint jótékony irányban befolyásolta²¹ az egyre szélsőségesebbé váló magyar politika menetét is. E szempont fontos adalék lehet azok számára, akik szerint Prohászka és Bangha politikai működése nyomán később „végzetes”²² irányt vett a hazai közvélemény.

Bangha a kereszténység közéleti szerepének erősítésében a Prohászka által lefektetett nyomvonalon haladt. Kettejük felfogása között e téren nincs tehát jelentősebb különbség. Legfeljebb annyi, hogy Banghánál rendszerezve s továbbfejlesztve²³ találjuk meg mindazt, ami Prohászkanál mozaikszerűen van jelen.

---

14 Nemeshegyi, P., S.J., im., 669. Többek közt idézi Nyisztor könyvéből a *Magyarország* című nyilas sajtótermék méltatását, amely ellenfélként aposztrofálja Banghát. Vö. Nyisztor, Z., *Bangha Béla élete és műve*, Bp., 1941, 390.

15 BBÖM, XXVIII.

16 Gergely, J., im., 241.

17 BBÖM, XXX., 177. 259.

18 BBÖM, XXX., 273.

19 Vö. BBÖM, XXX., 259. 267. k.

20 BBÖM, XXX., 273-274.

21 Vö. BBÖM, XXX., 269.

22 Gárdonyi, M., im. (2002), 16.

23 Vö. Nyisztor, Z., im. (1941), 330.

Triumfalizmus vagy őszinte apologetika

A zsinat utáni időben ennek az ún. „diadalmas” egyházképnek jobbra csak a negatívumait hangsúlyozták, holott egy kis jó szándékkal lehet benne találni számos irigylésre méltó vonást – amint a Nemeshegyi-cikk szerkesztői bevezetője írja: „Ha ma, a II. vatikáni zsinat után más légkör alakult is ki az egyház és a világ kapcsolatában, [...] azért ma is tanulhatunk P. Banghától Krisztus- és egyházszeretetet, meg apostoli tüzet [...]. Ez a tűz nagyon is hiányzik a mai magyar egyházból.”²⁴ Az apostol valódi nagyságát, őszinteségét, hitelenségét, küzdelmeinek háttérét, éppúgy mint Prohászka naplójának tükrében tudjuk rekonstruálni. A naplók sajnos elvesztek, de amennyit Nyisztor a páter életrajzi kötetében megmentett, éppen elég ahhoz, hogy új fénybe állítsa az oly sokat gyalázott jezsuita életét²⁵.

Ami az úgynevezett triumfalizmus alanyi motivációit illeti, nyilvánvaló, hogy az a defenzív, értékőrző egyházpolitika, mely a Piusok korát jellemezte, a *korabeli emberképpel összhangban* kedvezett az olyan retorika kialakulásának, mely a megvédésre, megőrzésre szánt szellemi kincseket igyekezett minél szebbnek, kívánatosabbnak, értékesebbnek, hatalmasabbnak bemutatni. Prohászka és Bangha írásait lapozgatva egyre világosabb, hogy a modernek szemében öncélú és anakronisztikus hivalkodásként lecsapódó magatartás a hagyományos egyház oldaláról a hitvédelem és hittenyésztés egy meghatározott formája volt. Őszinte, egyesek szerint naiv²⁶ hozzáállás ez, melynek háttérében éppúgy a felelősségteljes istenszolgálat és emberszeretet húzódik meg, mint amit az „új teológia” művelői részéről feltételezünk. Természetesen mindkét esetben más és más fogalmi rendszerrel állunk szemben, azt azonban nem lenne szerencsés kijelenteni, hogy ez a terminológiai vagy felfogásbeli különbség minőségi többletet jelent ez utóbbi javára.

Prohászka, Bangha és az új eszmeáramlatok

Prohászka indexre került *Modern katolicizmus és Több békességet* című írásai egy hihetetlenül modern teológus útkereső gondolatait tartalmazzák. Prohászka újszerűségéről, prófétai éleslátásáról már sokat hallhattunk, kevésbé köztudott azonban, hogy Bangha Béla miként foglalt állást ezekben a kérdésekben, illetőleg hogyan vélekedett Prohászka modernségéről.

Említettük, hogy Bangha nagyra értékelte Prohászkaét, és azt is, hogy azért nem mindenben értett vele egyet. Ez nem elvi jellegű nézetkülönbség volt, hanem Bangha és Prohászka gyökeresen különböző természetéből fakadt – tudniillik Prohászka művész volt és misztikus, Bangha pedig szervező. Nyisztor egy helyen leírja, hogy az

24 Nemeshegyi, P., S.J., im., 666.

25 Vö. pl. Nyisztor, Z., im. (1941), 352-356.

26 Vö. Nemeshegyi, P., S.J., im., 670.

első világháború, mely Prohászka lelkét oly mélyen megérintette, a pátert csak az új tennivalók síkján foglalkoztatta – hogyan lehet a megváltozott helyzetben többet tenni a lelkek üdvösségéért, például katolikus irodalmat juttatni az unatkozó frontkatonák kezébe, vagy hatékonyabban megszervezni a sebesültek ellátását.²⁷ A gyakorlatias Bangha az aktuális egyháztan megadott kereteit éppen ezért sohasem feszegette úgy, ahogy Prohászka. Egyszerűen nem jutott el odáig, tán föl sem merült benne. Vélhetően ugyanígy elfogadta volna a száz, kétszáz vagy ezer évvel azelőtti lehetőségeket, mint alapadottságot, amelynek köveiből fölépítheti Isten Országát.

Mindez jól kivehető azokból a méltatásaiból, amelyek Prohászka halála után jelentek meg a *Magyar Kultúrában*²⁸. A temetés kapcsán napvilágot látott liberális nekrológok csúsztatásait, melyek a „modernista” Prohászka érdemeit igyekeztek hangsúlyozni, keményen visszautasítja²⁹ és egyértelmű különbséget tesz a nagy püspök illetve a modernisták nézetei között. Ugyanakkor, egyfelől a Szentszék iránti feltétlen jóhiszeműség, másfelől a szuperlatívuszok Prohászkaét övező hálás tisztelet közötti őrlődés tárgyilagos hangján, de szóvateszi a „nagy szellem”³⁰ bizonyos „egyoldalúságát”³¹, hogy utána rögtön meg is védje őt az igazságtalan támadásoktól³².

Ezekből a kritikákból látható, hogy az ízig-vérig Róma hű jezsuita nem sokat törődik Prohászka index-ügyével, aki az ő szemében jottányival sem lett kevesebb a szentszéki kiigazítás folytán; így is, úgy is ugyanaz a szellemi nagyság marad számára. Nyilvánvaló konzervativizmusát tévedés lenne tehát vaskalapos integrizmusként beállítani, annál is inkább, mivel értékvilága – ahogy írtuk – nem elvi, hanem sajátosan pragmatikus alapokon nyugodott.

Mindazonáltal élete vége felé, némi elmozdulás állt be a páter felfogásában. Bizonyosan nála is a „nemes hév”³³, a sürgető apostoli szeretet lehetett az oka, mint Prohászkaénál, hogy közelebb került azokhoz az újabb áramlatokhoz, amelyek egyre nagyobb figyelmet szenteltek a dialógusnak. Ez kiváltképp két területen jelentkezett – és ebben Prohászka hatása is közrejátszhatott –, mégpedig a szociális kérdés és az egységtörekvés témakörében. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy itt nemcsak Prohászka hatásáról volt szó, hiszen a *Világhódító kereszténység* és a *Keresztény unió*, melyben meglehetősen modern gondolatokat találunk, élete két utolsó évében íródott, amikor is Róma már komoly lépéseket tett a megújulás irányában. A hat nyelven beszélő, széles tájékozódású jezsuita modern gondolatai ezért csak a mindig is provinciális magyar egyházi életben okoztak bizonyos zűrzavart, a szó teljes értelmében nem jelentett változást Bangha korábban tárgyalt fősodrásirányú eszmeiségéhez képest.

27 Vö. Nyisztor, Z., im. (1941), 212-213.

28 BBÖM, XXIII., 452. k.

29 Vö. BBÖM, XXIII., 458. k.

30 BBÖM, XXIII., 488.

31 BBÖM, XXIII., 465. 488.

32 Vö. BBÖM, XXIII., 466-467.; 489-490.

33 BBÖM, XXIII., 465.

Keresztény unió

Végül, egy gondolat erejéig, érdemes még kitérni Bangha említett utolsó művére, melynek a haldokló páter a *Keresztény unió* címet adta és amely nyomtatásban már csak posztumusz jelenhetett meg Biró Bertalan jóvoltából. A mű protestáns részről elismerő fogadtatásban részesült, sőt még Birót is meglepte az „a békülni vágyó, tárgyilagos hang”³⁴, melyhez mint szerkesztő, így az alábbi véleményt fűzte: „e gondolatok erősen magukon hordozzák az első tervezettség, a kezdeti tájékozódás nyomait. Ebből magyarázható a dogmatikai ellentétek túlságosan szelíd értelmezése, ez a forrása annak a más-vallásúak iránt tanúsított nagy megértésnek, mely az illetők valódi nehézségével s érzékenységével mégsem számol kellőképp”³⁵. Prohászka ökumenikus irányultsága nem volt titok életében sem, ám hogy Bangháról sokan épp az ellenkezőjét gondolják, abban vitathatatlan retorikai sarkosságán túl, legfőként e kötetének voltaképpen ismeretlensége közreműködik.

Ebben tudniillik „a vallásszakadást – saját bevallása szerint – a legbénítőbb, legsajnálatosabb csapásnak”³⁶ érző jezsuita atya egyebek mellett kertilés nélkül elismeri a katolikus oldal hibáit, mulasztásait, mely a mi részünkről nyilvánvaló akadálya az egyesülésnek, továbbá korát megelőzve fogalmazza meg a ma már természetesnek ható gondolatot, amikor „Az elszakadt egyházak értékei”³⁷ címmel vesz föl egy írást a *Keresztény unió*ba. Ez az alapelv a *Világhódító kereszténységben* is előkerül, ráadásul rendszerbe foglalva, mint az ügy előmozdításához feltétlenül szükséges teendők egyike; olyan szempontokkal³⁸ együtt mint a „tárgyalási hangnem finomsága, tapintata s a minden közeledési munkálatot átlengő őszinte szeretet”, az „egység elvesztésének fájdalmas volta”, a „személyes érintkezés”, az „ökumenikus gondolat” és végül de nem utolsó sorban az „unióért való imádkozás”.

***

Folytonosság és intenzív kapcsolat van tehát Prohászka és Bangha egyházképe között. Mindkettőben lényeges és közös elem a közélet katolikus szellemmel való átítatása, a szociális elkötelezettség, az egészséges nemzeti karakter, a modern társadalom kihívásaival való szembenézés valamint a keresztény egységtörekvés szorgalmazása. Van persze kettejük egyházképe között különbség is, de ezt a különbséget nem látom jelentősnek.

34 BBÖM, XXIX., 471.

35 BBÖM, XXIX., 4.

36 BBÖM, XXIX., 395.

37 BBÖM, XXIX., 487.

38 BBÖM, XXX., 202. skk.